

Sigurdssagan i bild

Av Lena Liepe

Liepe, L, 1989. Sigurdssagan i bild. (Illustrations of the Sigurd saga.). *Fornvännen* 84. Stockholm.

The article attempts, with the help of visual analysis, to suggest new answers to often raised questions about the Gök stone carvings in Södermanland, Sweden, which illustrate the saga of Sigurd the Dragonslayer. These carvings are related to the better known Ramsund carvings in the same province, and the date assigned to both of the monuments is the first part of the 11th century. In contrast to earlier research, mostly carried out by linguists and literary historians, the purpose is to examine the carvings as a visual representation. An analysis of how the carver used and partly transformed certain visual attributes — e. g. the ring Andvarenavt, central to the saga — enables interpretations of the identity of some of the figures in the carvings.

Lena Liepe, S. Esplanaden 10, S-223 54 Lund, Sweden.

I över hundra år har ett särskilt motiv i den fornnordiska diktningen och bildkonsten varit föremål för kontinuerligt intresse och uppmärksamhet, nämligen Sigurdssagan, som återgivits i bild på runstenar, kyrkoportaler m. m. Åtskilliga forskare och författare har ägnat möda åt att gå igenom alla kända Sigurds-skildringar i Norden och England för att klassificera och analysera dem, identifiera svårtolkade bildelement, ta ställning till kriterierna för att en skildring ska kunna bestämmas som en Sigurds-skildring osv.

Två av de svenska monument som från början varit självskrivna i detta sammanhang är Ramsundsristningen och Gökstenen — den förra ett av Sveriges mest kända monument från vikingatiden överhuvudtaget, den senare en mindre känd och framförallt mindre uppskattad ristning som återfinns ett par mil från Ramsundsberget och som uppenbarligen byggs på den förstnämnda ristningen.

Båda ristningarna hör hemma i Södermanland, i landskapets nordligaste del vid Mälaren (Sö 101 respektive Sö 327 är de beteckningar som används för Ramsundsristningen respektive Gökstenen i *Södermanlands runinskrifter*). De är båda utförda på fasta stenytor, alltså inte på resta hållar — den ena på en klipphäll, den andra på ett flyttblock i en hage.

Den största av de båda är Ramsundsristningen, som mäter nära fem meter i längd. Med en runslinga, som samtidigt representerar själva Fafnesdraken, som inramning skildras här några centrala scener från Sigurdssagan, i en utpräglat horisontal komposition där bildelementen dock inte återges i den narrativa "ordning" vi är vana vid att vänta oss i berättande bilder.

Även Gökstenens bildfält inramas av en drake/runslinga, och även om skildringens element också här läses i en horisontell snarare än vertikal riktning (jämför t. ex. med andra svenska runstenar med Sigurdsmotiv — Drävle, Stora Ramsjö, Ockelbo) så myllrar de över hela bildytan på ett sätt som markant skiljer sig från Ramsundsristningens stramare komposition.

De figurer som återges motsvarar i stort sett varandra på de båda ristningarna: på Ramsundsristningen finns inte utrymme för något större tvivel om vilka gestalter ur sagan som avses, och med några — viktiga — undantag kan Gökstenen i sin tur tolkas med hjälp av Ramsundsristningen. Dessa undantag är dock återkommande diskussionspunkter i litteraturen om Sigurdsskildringar i bild, och de är centrala även i denna framställning.

Vad som är slående när man går igenom tidigare litteratur om Sigurdsristningarna är hur

sällan dessa har behandlats och analyserats på sina egna villkor, dvs. som visuella framställningar, som bilder. De svenska forskare som i äldre och nyare tid har behandlat Sigurdsristningarna i Södermanland har i allmänhet varit språk- och/eller litteraturforskare som har studerat ristningarna som illustrationer till Sigurdssagans text och sökt deras innehåll på bekostnad av studiet av dem som bilder. Och när bildinnehållet är dunkelt blir tolkningen därefter för den som söker en klar, lättläst förklaring.

H. Christiansson utgör här ett undantag i sin avhandling *Sydskandinavisk stil* (1959), liksom bland utländska forskare K. Düwel i *Zur Ikonographie und Ikonologie der Sigurddarstellungen* (1986). Arkeologen Christiansson skriver dock i första hand om de rent ornamentala delarna av svenska runristningar, dvs. runslingorna, och Düwel gör en översikt över Sigurds materialet i stort.

Avsikten med detta arbete är att göra en detaljstudie av enbart Ramsundsristningen och Gökstenen ur ett konstvetenskapligt perspektiv, och att försöka komma till klarhet på några av de omstridda punkterna när det gäller främst Gökstenens tolkning, genom att låta bilden tala med egen röst och inte som en slags pseudo-text. "Bildberättelsen är i detaljerna delvis omöjlig att identifiera", skriver Christiansson (1959, s. 142) om Gökstenen, och jag håller med om att det knappast går att ge en slutgiltigt säker tolkning av ristningen. Förhoppningsvis kan dock en analys med andra utgångspunkter än de gängse vara ett fruktbart bidrag till diskussionen.

Sigurdssagan i ord och bild

Sigurdssagan är berättelsen om den mytiske hjälte som här i Norden fick namnet Sigurd, men som i 400–500-talens Europa där sagorna har sitt ursprung, hette Siegfried. Sagorna vandrade norrut och kom att ingå i den diktning som kallas Eddadikt, och som skapades över hela Norden — när är omtvistat, men allmänt sätts århundradena mellan 850 och 1200 som tillkomsttid, medan nedteckningen skedde under 1100- och 1200-talen. De viktigaste källorna i detta sammanhang är den isländska s. k. poetiska Eddan, samt den likaledes isländska Volsungasagan som tillhör genren fornaldarsa-

gor och som nedskrevs vid 1200-talets slut.

Sigurdssagan utspelar sig omkring floden Rhen i Frankland. Där växer konungasonen Sigurd upp med den dvärgväxte smeden, Regin, "klok, grym och trollkunnig". (*Den poetiska Eddan*, s. 204). Regin berättar för Sigurd om hur gudarna Odin, Höne och Loke råkat slå ihjäl Regins bror Otr när denne i skepnad av en utter legat vid Andvarefors och ätit fisk. Som bot kräver Regins och Otrs far Hreidmar att skinnat av den döde Otr ska fyllas och höljas med guld. Guldet rövar Loke från dvärgen Andvare som höll till vid forsen — av speciell betydelse är ringen. Andvare aut som både Andvare och sedan Odin försöker undanhålla Loke respektive Hreidmar, men som båda tvingas lämna ifrån sig — Andvare under uttalandet av en förbannelse om att död och släktfejnd ska följa ringen.

Regin och en tredje bror vid namn Fafne kräver att få dela guldsätten med fadern, som när han vägrar dräps av sonen Fafne. Denne vägrar i sin tur att dela med sig till Regin, och förvandlar sig till en drake samt slår sig ner på Gnitahed med skatten. Regin vill att Sigurd ska dräpa Fafne åt honom, och med svärdet Gram som Regin smitt och med hästen Grane, ger sig de båda av till Gnitahed. Sigurd gräver en grop åt sig att gömma sig i där Fafne brukar ta sig ner till floden för att dricka, och andra gropar för blodet att rinna ner i. Han gömmer sig, och ränner Gram i Fafne när denne krälar fram över gropen. Efter en konversation med hjälten dör Fafne.

Regin som gömt sig medan detta sker, kommer fram och dricker Fafnes blod. Han ber Sigurd steka drakens hjärta över elden åt honom. Sigurd gör detta, men bränner sig på tummen när han ska känna efter om steken är klar. Han suger på den brända tummen, och när han får drakblod på tungan förstår han vad fåglarna i trädet bakom honom säger: de talar om hur Regin planerar att dräpa honom för att ensam få skatten, och råder honom att döda den sovande Regin. Sigurd gör detta genom att hugga huvudet av dvärgen, och dricker sedan både dennes och Fafnes blod. Han tar sig till Fafnes grotta och lastar skatten på hästen Grane, och drar sedan vidare mot nya äventyr som saknar intresse i det här sammanhanget.

Sigurdssagan lockade många bildhuggare, och Blindheim räknar med 41 bevarade monument från 1000- till 1300-talen; engelska stenors, norska stavkyrkoportaler, svenska runstenar — allt har pryts med enstaka eller flera scener ur den populära sagan. Av dessa 41 monument är 25 norska, nio svenska, ett ryskt, ett danskt och ett engelskt medan fyra hör hemma på ön Man i Irländska sjön.

I bild inskränktes framställningarna till vad Blindheim kallar bärande scener ur sagan. Genom att återge ett antal av dessa angav ristaren vilken saga han skildrade, och kunde nog vara ganska säker på att samtiden förstod. Större problem har vi i dag: Düwel gör en noggrann genomgång och utvärdering av alla kända monument som är eller har antagits vara Sigurds-skildringar, och ställer upp kriterier för vilka motiv som måste återges för att skildringen verkligen ska kunna accepteras som Sigurdssagan: själva drakdödandet eller svärdshugget är det viktigaste, och måste utföras av en sittande, liggande, knäande, hukande — allt utom stående — Sigurd som genomborrar drakkroppen underifrån (Düwel 1986, s. 229 f.) Detta motiv måste kombineras med scener som skildrar hjärtstekningen, fingerprovet, fåglarnas råd, Regins död eller Grane med skatten. Om en el-

ler helst flera av dessa scener återges tillsammans med Fafnesdråpet, kan man anta att det rör sig om Sigurdssagan (a. a., s. 234)."

Ramsundsristningen

Ristningen finns i Sjövikshage, öster om Sundbyholm i Eskilstuna kommun i Södermanland. Den är utförd på en slät berghäll vars lutning i förhållande till markytan är omkring 30 grader. Ristningens maximala bredd är omkring 4,7 meter, dess maximala höjd 1,9 meter.

Runbandets text lyder: "Sigrid, Alriks moder, Orms dotter, gjorde denna bro för sin make Holmgers, Sigröds faders, själ." Liksom Gökstenen dateras Ramsundsristningen allmänt till början av 1000-talet.

Bildfältet på Ramsundsristningen inramas av ett utsträckt, njur- eller bönformat runband som nog måste sägas vara en slinga dekorerad med två drakhuvuden, en svans samt ett ornament mitt på övre delen av slingan, snarare än två sammanslingrade drakar (jämför med Gökstenens något mindre stiliserade slinga). Bara en svans återges, huvudet t. v. sitter tydligt ihop med både övre och undre delen av slingan, och nämnda ornament på den övre delen bidrar till en mer dekorativ än realistisk effekt. Slingans vänstra del är en sluten ögla,

Fig. 1. Sigurdsristningen på Ramsundsberget i Jäder socken, Södermanland. Sö 101. Foto H. Faith-Ell, ATA. — The Ramsund carvings, a representation of the story of Sigurd the Dragon-slayer in a runic inscription on a rock in Jäder parish, Södermanland.

medan den högra delen lämnas öppen. Drakhuvudet uppe t. h. visas i profil, med ett runt öga och kraftiga huggtänder i den grinande käften. Huvudet t. v. är likartat utformat, men med tillägg av två öron. Båda huvudena riktas utåt från bildytan innanför runslingan. Den böjda draksvansen delas i flera ändar, där ett par slingrar sig om "stammen" medan en som är täckt med runor fortsätter inåt bildfältet och avslutas med något som liknar en knopp. Den undre slingan är täckt av runor, medan den övre är dekorerad med en rad s-formade linjer (repstavsband) och bryts på mitten av ett komplicerat ornament: upptill spetsigt, den nedåtriktade delen rundad och med två utdragna, ej helt likformiga spetsar som sträcker sig åt varsin håll, parallellt med slingan (för mer detaljerad beskrivning, se Christiansson 1959, s. 137 ff.).

Under den nedre slingdelen t. h. syns Sigurd, stötande svärdet genom ormkroppen. Ryggen är kraftigt böjd med det hjälmklädda huvudet framåtböjt så att hakan ligger mot bröstet. Armar och händer är kraftiga, medan däremot benen, återgivna som i språngmarsch, är små och tunna. Ansiktet i profil är försett med ett runt öga och en kraftig näsa, samt uppåtböjda mungipor ovanför den kraftiga hakan. En linje tvärs över midjan och en kontur över baken antyder att Sigurd är klädd i kjortel.

Den centrala delen av bildfältet upptas av trädet med två av de sex fåglar som nämns i sagan, och med hästen. Trädets rötter är konstfullt hopslingrade liksom grenverket; två av grenarna sitter fåglarna på, en är Grane bunden vid och en övergår i ett drakhuvud med öppen, huggtandsförsedd käft riktad mot marken. Fåglarna är komponerade av ett antal mjuka kurvor — ryggen, huvudet, näbben, vingarna — och båda sitter riktade mot vänster, in mot bildens centrum. Även hästen, som står med huvudet åt motsatt håll, har rytmiskt svängda konturer: den krökta nacken, det graciöst lyfta benet och spiralerna i vinklarna mellan kroppens olika lemmar — ett dekorativt drag som hästen delar med övriga levande figurer på ristningen. Packningen med guldsätten är anbringad som en upphöjning på ryggen.

Bakom Grane sitter Sigurd med benen riktade åt vänster, överkroppen frontalt återgiven

och ansiktet i profil mot höger. Han sitter med vänster ben över höger och ena handen — stor som hela huvudet — förd till ansiktet med tummen instucken i munnen. I den andra handen håller Sigurd Fafneshjärtat på ett krökt spett och grillar det över en mycket stiliserad eld: två lågor som korsar varandra. Sigurd är här barhuvad, med lockarna svallande fritt.

Mellan honom och elden ligger en tång och ett städ, smeden Regins redskap. Något längre bort syns en blåsbälg och en hammare, och mellan dessa Regins avhuggna huvud med runt öga, markerad näsa och spetsigt skägg. Längst t. v. i runslingan ligger kroppen, sedd rakt uppifrån med krokiga små ben, grova armar och samma kontur över höfterna som Sigurd. Den sista figuren i bilden är Otr i sin skepnad av utter — eller snarare det med guld fyllda utterskinnet som kunde stå för sig självt; Otr förekommer ju i levande tillstånd i berättelsen bara som liggande på en klippställning och ätande fisk med slutna ögon. Skinet står här nästan lodrätt, med stela tassar riktade rakt ut.

Gökstenen

Ristningen finns i en hage 200 meter nordost om Näsbyholm, i Strängnäs kommun i Södermanland. Ristningen är utförd på västra sidan av ett större flyttblock, med en lutning hos bildytan på omkring 60 grader mot markytan. Ristningen är alltså inte gjord på en rest sten, trots texten. Ristningens maximala bredd är 2,5 meter, dess maximala höjd omkring 1,65 meter.

Ristningen är skadad vid stenens norra sida, där ett stycke fallit bort. En mindre, lös del har bevarats och har i sen tid legat bredvid stenblocket (omtalad bl. a. i *Södermanlands runinskrifter*). Texten är svårtolkad, man har t. o. m. ifrågasatt om den betyder något alls. Följande betydelser föreslås emellertid i *Runstenar i Södermanland* (Snædal-Brink & Wachtmeister 1984): "Roar, Gumes son, reste denna sten efter Audar Slodes fader och efter sin fader. Guld han i Sengallernas land skiftade." "Isaio reste sten, ensam, denna efter Thuar, fader Slodes, och Brand, sin fader. . . (runor ristade) Iurar i Kaum."

Bildfältet begränsas av en oregelbundet formad runslinga, med en kontur som kanske kan

liknas vid ett liggande päron med den smala änden åt höger och mer markerad utvidgning i övre delen av basen till vänster, än i nedre. Runslingan består av två drakar eller ormar: den undres huvud är till höger sammantvinnat med den övres stjärt och riktat inåt bildfältet med gapande käft i profil. I och med att vänster del av bildfältet delvis är förlorat kan man inte säkert veta hur runslingan har sett ut där. Ett ormhuvud och en tveklugen ormstjärt där ändarna slingrar sig om varandra syns dock, med det förre överst. Om man antar att slingan har bestått av två ormar med varsitt huvud och varsin stjärt, leder detta till slutsatsen att slingan här har varit öppen. Huvudet som syns till vänster är avbildat rakt uppifrån, med runda glosögon, spetsig nos och två gånger trekliven tunga. Runslingan är i övrigt odekorerad, med runor på både övre och undre delen.

Kompositionens viktigaste enskilda gestalt är Sigurd Fafnesbane, som är placerad utanför runslingan och stöter svärdet — som han lik-

som Ramsunds-Sigurd fattar med vänster hand — genom ormkroppen ungefär mitt på nedre slingan. Sigurds ben är långa och kraftiga jämfört med Ramsunds-Sigurds, ryggen är böjd i en kurva som slutar i en spets snarare än ett riktigt huvud. Spetsen är väl en reminiscens av Ramsundsristningens hjälm, men det är svårt att säga om den ensamma båglinjen mittför armen ska representera ett öga eller något annat. Armarna och framförallt händerna är mycket kraftiga, och om vänster handled bär Sigurd en armring. En linje mellan knäna antyder samma slags kjortel som på Ramsundsristningen. Bildelementen innanför runslingan är placerade ungefär som i Ramsundsristningen. Längst till vänster bredvid runslingans drakhuvud syns trädet, närmast tre stammar som slingrar sig om varandra och grenar sig. En av grenarna till vänster slutar i en orm som ringlar ner mot marken med huvudet sett ovanifrån, försett med stora glosögon och en trekliven tunga.

Fig. 2. Sigurdsristningen på Gökstenen i Härad socken, Södermanland. Sö 327. Foto ATA. — The story of Sigurd the Dragon-slayer on a large boulder, "the Gök stone", Härad parish, Södermanland.

Vid trädet står hästen Grane med mulen direkt mot en av grenarna. Mulen är böjd, halsen lång och slingrande och bördan på ryggen avbildad närmast som tre pucklar. Hovarna är formade nästan som fötter, och Grane uppvisar motsvarigheten till de dekorativa spiraler som pryder vinklarna mellan kroppens olika lemmar på Ramsundsristningen.

Ovanför Grane syns ett kors, ett bildelement som Gökstenen är ensam om. Centrum är en ring med dubbla konturer till vilken fyra triangelformade korsarmar fogas med de smala ändarna anslutna till ringen. I vinklarna vid varje korsarms bas är mindre kors ristade.

Bakom hästen syns ett antal föremål: nerderst, nära svärdet Gram som kommer fram genom runslingan, en av fåglarna. Ovanför denna något som måste tolkas som figurens till vänster avhuggna huvud (enligt Dybeck möjligen Regins hjälm). Formen stämmer i princip med Ramsundsristningen, speciellt det runda ögat, men är samtidigt förändrad så att panna-näsa här är sammanfattat i en enda båge, och skägget utgörs av en ensam utdragen linje. Ögat har flyttats ner mittför den kraftiga indragningen för munnen, och Regins hals som tydligt syns på Ramsundsristningen, kan inte urskiljas här; jag måste medge att det är oklart hur ristaren har tänkt sig att linjerna som motsvarar Regins hals och haka, ska tolkas. Snett ovanför huvudet och, liksom detta, i direkt anslutning till Granes svans, syns ett svärtolkat föremål som av Brate & Wessén tolkas som en sammanställning av ett huvud och en hand, resultatet av Gökstensristarens missuppfattning av Ramsundsristningen (1924–1936, s. 308).

Med både fötter och höger hand snuddande vid runslingorna till vänster ligger så en huvudlös kropp — en förkrympt, vanskapt bål med korta krokiga ben och kraftiga händer, och en armring om vänster handled. Det som Christiansson liknar vid ett kvinnligt könstecken (1974, s. 69) tror jag snarast är en rest av Ramsundsristningens "ben-spiraler".

Strax under den övre slingan är Regins blåsbälg och hammare placerade (bålsbälgen har alltså flyttats upp jämfört med Ramsundsristningen) och till höger om dessa syns Otr i form av utterskinnet, stående mer vågrätt än på Ramsundsristningen.

Till vänster om korset slutligen, återfinns den mest svärtolkade gestalten. Dess läge i kompositionen är ungefär detsamma som Sigurd stekande hjärtat i Ramsund, men i stället för att steka hjärtat över elden och sticka tummen i munnen, viftar figuren med något som är bra likt hjärtat på ett spett i höger hand, och en hammare i vänster hand. Benen är saxade precis som på Sigurd i Ramsund, men med höger ben ovanpå vänster i stället för tvärtom. Höger lår slutar i princip i armhålan, dvs. bålen är förkrymt och armarna oproportionerligt stora. Huvudet antyds av en låg spets och runda ögonhål direkt på skuldrorna.

Jämförande analys

Kompositionerna. Ramsundsristningen är en harmonisk och välbalanserad komposition som återger de berättande elementen i en lättläst, god ordning om man börjar från höger med Sigurd som sticker svärdet rätt upp i den tomma delen av runslingan. Sedan följer trädet med fåglarna och Grane, Sigurd som rostar hjärtat över elden och sticker tummen i munnen, lyssnande på fåglarna, och därpå den ihjälslagne Regin med sina attribut runtomkring sig. Det är egentligen bara Otr som återfinns på "fel" plats. Momenten i berättelsen är ordentligt uppräknade i en komposition som dock hamnar i viss obalans p. g. a. den välfyllda vänsterdelen av runslingan som inte uppvägs av den tomma högerdelen. Detta kompenseras i viss mån av Sigurdsfiguren utanför runslingan, en placering som här liksom på Gökstenen bidrar till att skapa spänning i helhetsbilden och som samtidigt utgör en naturlig utgångspunkt för den visuella avläsningen och därmed tolkningen av bilden.

Stilen är klar och samlad, med heldragna jämna linjer och säkert tecknade figurer som är lätta att identifiera. Skildringen är dekorativ och ornamental snarare än realistisk, med spiraler i lederna, drakslingans utsmyckning upptill etc.

I kontrast till detta gör Gökstenen ett oroligt, rörigt och dramatiskt intryck med sin till trängsel välfyllda bildyta, de kraftfullt stiliserade gestalterna och den delvisa omvandlingen och omflyttningen av bildelementen som skapar en viss osäkerhet i tolkningen.

Sigurd som drakdödare är flyttad mot mitten, figurens samspel sker här med hela den mer homogena bildytan och runslingan som enhetlig form. Sigurdsgestalten är proportionellt större i relation till övriga bildfältet jämfört med Ramsundsristningen — med sin centrala placering "bär" gestalten hela bildytan på Grams klinga, och är därmed inte bara utgångspunkt för utan också sammanfattning av hela skildringen. Gökstenen gör, jämfört med Ramsundsristningen, ett betydligt vitalare och livligare intryck på åskådaren. Att betrakta den myllrande bildytan med de svårtolkade bildelementen och den starka rörligheten i skildringen av särskilt de antropomorfa gestalterna, ger en känsla av dramatik, liv och rörelse som den klara, harmoniska framställningen på Ramsundsberget med dess prydligt uppradade enheter inte åstadkommer.

Sigurd Fafnesbane. I Ramsundsristningen är Sigurd placerad långt till höger, utan riktig motvikt i runslingkonturen som stiger diagonalt framför honom i den riktning han är vänd; ej heller den del av bildfältet som omfattar den vänstra delen av runslingan balanserar Sigurd, den når inte tillräckligt långt ner för att göra det. Däremot kan det större antalet enheter som ryms inom slingan sägas utgöra en motvikt till Sigurdsgestalten (eller vice versa), som ovanför sig har en tom bildyta innanför runbandet.

Sigurd själv är återgiven i en attityd som närmast ger intryck av sprängmarsch — den kraftiga överkroppen och de muskulösa armarna och händerna bärs av ett par tunna, korta ben. Huvudet som syns i profil är framåtböjt under drakslingan — realistiskt om man betänker att Sigurd antas sitta i en grop med draken ringlande över sig. Med detta stämmer dock ej de "springande" benen och den horisontalt framsträcka vänstra armen som fattar om ett lodrätt stötande svärd; även om man tänker sig att Sigurd tar stöd mot gropens vägg med ena benet, kan han omöjligt nå någon större kraft i den lodräta stöt som avbildas, jämfört med om svärdets riktning varit diagonalt upp mot vänster.

Sigurds karaktär är mer dekorativ än uttrycksfull — rena och väl avvägda linjer, få detaljer, tydlig teckning. Men någon känsla av rö-

relse och drama får betraktaren knappast.

På Gökstenen är Sigurdsfigurens relation till det övriga bildfältet den motsatta mot den på Ramsundsristningen; runslingan är diagonal även här, men med det högre partiet bakom och inte framför Sigurd — på så sätt balanseras hans rörelse framåt, dvs. mot vänster, av bildfältet innanför runslingan, i stället för att fortsätta ut i tomma intet.

Sigurd själv är här stiliserad till ett tecken, rytmiskt samverkande linjer som effektivt uttrycker kraften i stöten när svärdet går genom ormkroppen. Den krökta ryggkonturen ger kraft och rörelse, de båda benen samverkar med svärdet i den snett uppåtriktade rörelsen — det högra är en direkt förlängning av svärdet, det vänstra är snedställt för figurens balans. Dessa båda element, det diagonala och det krökta, förenas genom de vågräta linjerna i armarna och höger lår.

Sigurd är en skickligt sammanhållen och välbalanserad komposition där ristaren gjort helt rätt i att reducera huvudet till en spetsig framåtriktad kon — något annat hade stört enheten i det hela.

Hästen Grane. Ramsundshästen är lika linjerent tecknad som övriga figurer i ristningen — djuret är välproportionerat, med litet huvud på kraftig, graciöst böjd nacke. Hästkroppens långsträckta karaktär kombineras med de kraftiga benen — nertill nätta hovar men upptill slutande i spiraler som ger intryck av muskler och kraft — till en fin skildring av Grane, bördig från Odins häst Sleipner och "better than any other horse" (*The Volsunga Saga*, s. 24). Karakteristiskt nog är det här, med ett statiskt motiv — en stillastående häst — som Ramsundsristaren kommer till sin rätt; dekorativa detaljer som "benspiralerna" och de omkastade bakbenen stör inte alls, utan bidrar tvärtom till gestaltningens styrka.

Motsatsen måste sägas gälla för Gökristarens skildring — hans begåvning för rytm och dramatik i rörelse kommer inte alls till uttryck här. Hästhalsen är oproportionerligt lång och krokig, huvudet är stort och mulen lång och böjd; benen är oformliga och hela figuren består av delar som inte hänger ihop i en enhet.

Betydligt mer av sagans vilda, trolska karak-

tär kommer i så fall fram i trädet vid vilket Gökstenens Grane är bundet; en trasslig härva av vridna grenar där visserligen fåglarna ej getts plats, men där den till ormhuvud omvandlade grenen passar betydligt bättre in i helheten än motsvarande del av Ramsundsristningen — där ser drakhuvudet rätt egendomligt ut på den ornamentala stammen med dess fyra kala grenar.

Ovanstående tämligen utförliga beskrivning och analys av de båda ristningarna motiveras av arbetets syfte, att tolka ristningarna i deras egenskaper av bilder. Jag ville också undersöka framförallt Gökstenen i relation till de omdömen som den ofta har begåvats med av tidigare forskning: Säve talar om "grofheten eller man kunde väl säga råheten i figurernas former" (Säve 1869, s. 363); enligt Brate & Wessén är Gökstenens framställning "vida klumpigare" (Brate & Wessén 1924–1936, s. 308) än Ramsundsbergets, "dels har Gökstenens ristare varit vida underlägsen som konstnär, dels har han arbetat efter minnet och delvis missförstått sin förebild" (a. a., s. 310). Oxenstierna skriver om "eine plumpe Kopie dieser stilistisch eleganten Ritzung", dvs. Ramsundsristningen; drakdö-daren är missbildad, smeden bara en grov kropp med händer, och figuren med hammaren — "Siegfried als Koch" dvs. stekande hjärtat — "ein wohlüstiger Sybarit" (Oxenstierna 1959, s. 200 f.).

Den ende som egentligen på allvar anlagt ett annat synsätt är Christiansson; han kallar Gökstenen "naivistisk missionstidskonst" (1974, s. 69) och ser den som en självständig skapelse gentemot Ramsundsristningen, med långt driven stilisering och mästerligt fångad "dvärgdramatik" (1959, s. 142). Som väl framgått av mina beskrivningar och den jämförande analysen vänder jag mig mot den äldre forskningens värdering av de båda ristningarna som bättre respektive sämre i förhållande till varandra. Det är 1800- och 1900-talsbeträktarens förutfattade meningar om hur historier bör berättas i bild som har styrt värderingarna av ristningar från 1000-talet, och fått författarna att använda negativa uttryck som "klumpig", "rå" och "missförstånd". Christianssons analogier med modern naivistisk konst vi-

sar att nutidens större vana vid vitt skilda uttrycksätt inom konsten kan bidra till en mer nyanserad bedömning. Men inte alltid — i boken *Runstenar i Södermanland*, utgiven av Södermanlands museum 1984, är det mer traditionella synsättet helt förhärskande: "Gökstenen är en klumpig kopia av Sigurdsristningen, utförd av en man som troligen inte har varit runkunnig" (Snædal-Brink & Wachtmeister 1984, s. 35).

Vem är vem på Gökstenen?

I beskrivningarna ovan av Ramsundsristningen identifierade jag de olika figurerna genom att namnge dem — Sigurd, Regin, Grane, Otr. Jag följde då en tolkning som jag själv anser rimlig, och som dessutom är den gängse och knappast kräver någon större diskussion. I beskrivningen av Gökstenen har jag namngett Sigurd Fafnesbane och Grane, medan de återstående två antropomorfa gestalterna inte identifieras som figurer ur sagan. Som jag redan nämnt är Gökstenens figurer betydligt mera svårtolkade och omdiskuterade än Ramsundsristningens. Mest problematisk är den gestalt vars läge i kompositionen ungefär motsvarar Sigurd stekande hjärtat på Ramsundsristningen — det är bara det att figuren här inte sitter vid någon eld med tummen i munnen, utan tvärtom verkar vara skildrad i rörelse och med en hammare i ena handen.

Trots detta har några forskare valt att ändå se detta som Sigurd med hjärtat i handen (Ploss 1966, Capelle 1969), i den mån man alls tolkat Gökstenen och inte, som t. ex. Schück (1904, s. 188), hänvisat direkt till Ramsundsristningen för tolkning. Brate & Wessén är av annan uppfattning: Gökstenens ristare har "oriktigt uppfattat den sittande figuren (på Ramsundsristningen) som smeden, och han har därför i sin reproduktion vänt honom mot vänster och givit honom en hammare i handen" (Brate & Wessén 1924–1936, s. 308). Även Säve ser hammaren som bevis för att det är smeden Regin som åsyftas. (Säve 1869, s. 344). Jag tror att Brate & Wessén och Säve har rätt när de uppfattar gestalten som Regin — en figur som återges med en hammare i handen kan knappast avse Sigurd, och den förkrympte gestalten med enormt kraftiga händer och armar liknar inte

alls den reslige Sigurd Fafnesbane strax nedanför. Däremot vill jag inte acceptera omvandlingen av identitet som ett "missförstånd" från bildhuggarens sida — på 1000-talet missuppfattade man knappast en så klar framställning av den spridda och väl kända Sigurdssagan som den på Ramsundsberget, särskilt inte en central scen som fingerprovet. Gökristaren har varierat Ramsundsristningen, men säkert fullt avsiktligt.

Brate & Wessén och Sæve anser att Regin på Gökstenen återges ifärd med att smida, och att det är ett svärdsämne han har i höger hand. Jag tror snarare att hammaren är med för att identifiera figuren som Regin, men att scenen som återges fortfarande har med Fafnesdråpet på Gnitaheden och hjärtstekningen att göra; det Regin har i höger hand är påtagligt likt hjärtat på Ramsundsristningen, och scenen kan skildra det som återges i den äldre Eddan: "Då gick Regin fram till Fafne och skar hjärtat ur honom med svärdet som heter Ridil" (*Den poetiska Eddan*, s. 213).

Detta leder till frågan om vem den halshuggne gestalten nere till vänster är. Det naturliga är givetvis att anta att det är Regin än en gång, men åtminstone tre faktorer gör att jag vill föra fram alternativa förslag. För det första har Gökristaren ändrat identitet på en av Ramsundsristningens figurer i enlighet med vad som ovan antagits. Anledningen kan man inte säkert fastställa, men om den t. ex. var att ristaren inte ville återge samma figur (Sigurd) två gånger i samma skildring, leder detta till antagandet att även den halshuggne är en annan än på Ramsundsristningen. Har ristaren ändrat identitet hos den centrala Sigurd på Ramsundsristningen, är det för balansens skull rimligt att göra det även hos den halshuggne.

För det andra har den hammare som på Ramsundsristningen ligger i direkt anslutning till den halshuggne Regin, på Gökstenen flyttats upp till övre delen av bildfältet, nära den "nye" Regin. Den enda förklaring jag kan tänka mig till detta är att den halshuggne inte avser att föreställa Regin, och att hammaren/attributet därför måste byta plats.

För det tredje är den halshuggne utrustad med en arming om vänster arm — precis som Sigurd Fafnesbane i samma ristning. Ringarna

är alldeles för tydligt markerade för att det ska röra sig om sluppmässig utsmyckning, armingarna måste ha en betydelsebärande funktion. Den ring som i detta sammanhang är den enda som kan vara aktuell är Andvareaut, ringen som rövades av dvärgen Andvare i bot för den döde Otr, och som förekommer rakt igenom Sigurdssagan, bringande olycka och död. Att Sigurd bär den när han dödar Fafne är inte helt kronologiskt riktigt eftersom guldsporten var hans först när Regin var död, men för ristaren har det kanske varit viktigare att överhuvudtaget visa Sigurd med den ring som utgör sagans grundval, och som så småningom störtar Sigurd själv i olycka.

Den enda som — förutom Andvare och gudarna — äger ringen före Sigurd är Regins far Hreidmar, dräpt av Fafne när han vägrar dela med sig av guldsporten. Det sägs visserligen aldrig hur Hreidmar dödas mer än att Fafne ränner svärdet genom honom när han sover — en skildring som inte direkt utesluter att Gökstenens figur föreställer den döde Hreidmar. Dennes sätt att dö är dessutom parallellt till Sigurds egen död — dräpt i sömnen — i vissa versioner av sagan, och kan därför ha varit angeläget för bildhuggaren att återge.

De forskare som tagit upp frågan (Brate & Wessén 1924–1936, s. 307; Capelle 1969, s. 11 f.; Düwel 1986, s. 231) identifierar utan någon mer ingående diskussion den halshuggne som Regin. Ett undantag är Christiansson, som i *Konsten i Sverige* skriver om Gökstenen: "Den döde Reidmars kropp" (1974, s. 69) varmed han uppenbarligen åsyftar den huvudlöse figuren, dock utan förklaring till denna identifikation.

Jag har i ovanstående tolkning velat betona nödvändigheten av att ta hänsyn till rent bildmässiga faktorer — såsom den för två figurer gemensamma armingen eller faktum att hammaren faktiskt är flyttad jämfört med Ramsundsristningen — i större omfattning än vad som gjorts i tidigare beskrivningar.

Ett annat bildelement som är flyttat i Gökstenens komposition jämfört med Ramsundsristningen, är fågeln. I Ramsund är fåglarna två och sitter i trädet t. h., på Gökstenen befinner sig en ensam fågel långt från trädet i bildytans nedre del. Kanske har ristaren här tyckt

att fågelns anknytning till Sigurd, som den nu befinner sig i omedelbar närhet av, varit viktigare än att den återges mer "korrekt" sittande i trädet (jämför Düwel 1986, s. 231). "The method of illustration on these stones is certainly not that of accurate chronological sequence" skriver Ellis (1942, s. 228) i ett liknande sammanhang. Vi kan inte säkert veta vilka narrativa karakteristika som prioriterades och uppskattades i 1000-talets bildkonst, uppenbarligen var de inte alltid samma som vi i dag föredrar. Man måste ändå utgå från att bilderna fungerade på det sätt ristaren hade avsett, i sin samtid — om vi i dag inte klarar att tyda alla sammanhang är missförståndet snarare på vår sida än på bildhuggarens.

Hästen, trädet och draken.

Ett intressant och till synes irrationellt motiv som förekommer på både Ramsundsristningen och Gökstenen är det drak- eller ormhuvud, som avslutar en av trädets grenar. I båda ristningarna är reptilhuvudet tämligen likt själva rundrakslingans huvuden — i Ramsund är drakhuvudet i trädet riktat ner mot marken, med öppet väsende gap, medan Gökstensens reptil snarare liknar en orm vars trekluvna tunga spelar i riktning hästen Granes framben.

Wilson och Klindt-Jensen har tagit fasta på det irrationella i motivet när de karakteriserar Ringerike-stilen i vilken de inordnar Ramsundsristningen och Gökstenen (1966, s. 139):

Even when narrative scenes are carved on standing stones or, as sometimes happens, in the living rock, the animals and trees are treated as individual pieces of Ringerike ornament, rather than as a narrative composition. The horse, tree, wolf and snake of the famous Swedish Sigurd carving from Jäder in Södermanland . . . demonstrates this very clearly. This fact is confirmed by the character of the 'Gök stone' from the nearby parish of Härad . . . which is a copy of the Jäder stone by an artist who treated the scene as ornament, and not as a narrative, to such an extent that certain motifs become completely meaningless. (1966, s. 139).

Ploss (1966, s. 74) lägger, å andra sidan, in mängder av betydelser i själva sagotemat — här bortsett från visuella skildringar — där drakkampen utspelas i närheten av ett träd med fåglar i toppen: "Es wurde eine mytische

Situation geschaffen: der um den Baum geringelte Drache und die Vögel." Själva drakkampen har en kosmologisk karaktär, trädet med djuren är en direkt bild av världen och fåglarna respektive draken representerar polariteten himmelskt/jordiskt.

När det gäller Gökstenen och Ramsundsristningen anlägger Ploss ytterligare en aspekt. Han jämför dem med Ockelbostenen i Gästrikland (Gs 19) och portalen på Lundeavalls stavkyrka i Kviteseid i Norge — båda med drakdö-darmotiv ur Sigurdssagan — och tycker sig se hur draken i dessa fyra skildringar angriper hästen, Grane. Han konstruerar utifrån detta ett "arkaiskt drake-jaktschema" (se Düwel 1986, s. 271), där hunden (?) har funktionen av sökdjur, hästen är ett lockdjur och fåglarna är rådgivande djur enligt den etnologiska motivgruppen "fågelhjälpare" (ett begrepp som Ploss hämtar från L. Frobenius; Ploss 1966, s. 73, 101 f.).

Om man granskar de fyra monumenten närmare verkar detta schema knappast särskilt övertygande. Draken i Ramsundsristningens träd gör överhuvudtaget inte intryck av att hota hästen, dess huvud är riktat ner mot trädets rötter och inte mot djuret. På Ockelbostenen är drakhuvudet inte en del av ett träd, utan utgör avslutningen på själva runslingan som, på samma sätt som i Ramsund och på Rökstenen, inramar bildfältet. Strax ovanför huvudet är visserligen en häst placerad, men det rör sig snarare om en rent rumslig närhet i kompositionen, än om ett narrativt samband. Drakhuvudet tillhör den ornamentala, dekorativa ramen runt bilden, medan hästen ingår i det berättande sammanhanget innanför denna ram (en nivå-skillnad som dock, det medges, här liksom i de södermanländska skildringarna upphävs i den del av kompositionen där Sigurd genomborrar runslingan/drakkroppen).

På stavkyrkoportalen griper draken faktiskt tag i hästens svans samtidigt som Sigurd genomborrar dess kropp, men skildringen har så liten bildmässig likhet med de svenska runstenarna, att det är svårt att acceptera ett närmare samband. Düwel presenterar en annan tydning, med en kristen kontext (1986, s. 271) — det är i detta sammanhang intressant att komma ihåg att samtliga 41 monument som Blind-

heim klassificerar som Sigurdsskildringar hör till de kristna perioderna i de länder där de återfinns, samt att hela 34 återfinns i anslutning till kyrka eller kyrkogård. Ramsunds- och Gökristningarna hör i och för sig till den återstående minoriteten, men i gengäld är Gökstenen försedd med ett stort kors som centralt motiv.

Düwel påpekar att Gökstens och Ramsundsristningens framställningar av trädet med draken/ormen är en sällsynthet i vikingatida konst, men i gengäld desto vanligare i kristen konst, där ormens frestande av Eva och syndafallet i Första Mosebok 3:e kap. skildras — Düwel tar som exempel portalen i Vejlbj kyrka från 1100-talet på östra Jylland.

Likheten är påtaglig, och kanske kan man försöka dra paralleller mellan den kristna och den hedniska berättelsen. Eva frestades ju av ormen att äta av kunskapens frukter, och drog därmed förbannelse över människosläktet. Sigurd i sin tur får genom något han förtär — drakblodet — kunskap, dvs. förmåga att tyda fåglalåt. Härigenom får han impulsen att döda Regin och bemäktiga sig skatten, den skatt som bär en förbannelse och slutligen leder till hans och många andras död...

Referenser

Blindheim, M. 1973. Fra hedensk sagnfigur til kristent forbilde. Sigurdsdiktningen i middelalderens billedkunst, *Den Iconographiske Post* 1973:3
 Brate, E. & Wessén, E. 1924—1936. *Södermanlands runinskrifter*, Sveriges runinskrifter vol. 3, Stockholm.

Capelle, T. 1969. Sagenstoffe kontinentalen Ursprungs auf vordelzeitlichen, wikingischen und spätwikingischen Denkmälern, *Mare Balticum. Zeitschrift der Ostseegesellschaft*, 1969:1, Glückstadt/Elbe.
 Christiansson, H. 1959. *Sydskandinavisk stil*. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna, Uppsala.
 — 1974. Missionstidens konst, *Konsten i Sverige. Forn-tiden och den första kristna tiden*, Stockholm.
 Düwel, K. 1986. Zur Ikonographie und Ikonologie der Sigurddarstellungen, *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*, ed. E. Roth, Sigmaringen.
 Dybeck, R. 1874. Gökstenen i Södermanland, *Runa. En skrift för Nordens forvännare*, Stockholm.
Den poetiska Eddan, övers. B. Collinder, Uddevalla.
 Ellis, H. R. 1942. Sigurd in the Art of the Viking Age, *Antiquity. A quarterly Review of Archaeology*, 1942:3, Gloucester.
 Klindt-Jensen, O. & Wilson, D. M. 1966. *Viking Art*, London.
 Oxenstierna, E. G. 1959. *Die Wikinger*, Stuttgart.
 Ploss, E. 1966. *Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer*. Untersuchung zur germanisch-deutschen Heldensage, u o.
 Schück, H. 1904. Sigurdsristningar, *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria*, Stockholm.
 Snædal-Brink, T. & Wachtmeister, I. 1984. *Runstenar i Södermanland*. Vägvisare till runristningar i Södermanlands län, Stockholm.
 Säve, C. 1869. Sigurdsristningarna å Ramsundsberget och Gökstenen. Tvänne fornsvenska Minnesmärken om Sigurd Fafnesbane. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens handlingar*, 26 delen, Stockholm.
The Saga of the Volsungs, övers. R.G. Finch, London 1965.